

ПРОФ. І. ОГІЄНКО.

**П о ч а т к и
х р и с т и я н с т в а
с е р е д у к р а ї н с ь к о г о
н а р о д у**

✻
✻

В А Р Ш А В А ✻ 1925.
НАКЛАДОМ ВИД. „ДУХОВНА БЕСІДА“
ДРУКАРНЯ СИНОДАЛЬНА

✻
✻

✻
✻

✻
✻

✻
✻

✻
✻

Проф. І. ОГІЄНКО.

Початки християнства

серед українського народу.

— — — — —

ВАРШАВА — 1925.
Накладом Вид. „Духовна Бесіда“
Друкарня Синодальна.

Початки християнства серед українського народу.

Коли розпочалося християнство на Україні? Коли світ віри Христової досяг і нашої землі і нашого народу, що споконвіку замешкував її? Звичайно маємо на все це відповідь таку, що Христову віру нашому народові прищепив першим князь наш Володимир Святославович року 988-го. Такий погляд дуже поширений в нас, але погляд цей не відповідає дійсному стану справи. Один з перших великих князів українських, Володимир, дійсно перемінив стару віру українську на нову, на християнство, зробив це відкрито й офіційно, і змусив і подданий нарід свій до того самого. Отже, за князя Володимира на Україну вже офіційно занесено християнство, і з того часу воно стало офіційною вірою нашої тодішньої української держави.

Але виникають найрізніші питання,—чи ж християнство появилось на Україні лише за кн. Володимира, чи може було тут і до нього? Чому власне за Володимира прийшла потреба змінити віру батьків своїх на іншу? Аджеж ми не жили за якоюсь камінною стіною, ми ж сходилися тоді з різними західними народами, що віддавна були вже християнами,—чи ж не могла зайти до нас віра Христова й значно раніше Володимира? Ось на всі ці питання я й хочу відповісти в статті цій, відповісти коротко й

приступно, хочу познайомити читача з тими головними положеннями, до яких дійшла вже наука в висвітленні всіх цих питань.¹⁾

I.

Християнство серед українського народу в доісторичну добу.

Чи було в нас на Україні християнство в доісторичну добу, цеб-то в добу до повстання на Україні організованої держави, десь в VIII чи в IX віці? На жаль прямих свідоцтв для позитивної відповіді на це питання не маємо; але все те, що маємо, красномовно свідчить нам, що християнство появилось на Україні, в більшій чи меншій мірі, надзвичайно рано, може ще десь у апостольський вік, і держалося тут в малім числі аж до офіційного хрещення українського народу за час князя Володимира

З дуже давнього часу, десь ще з VII віку

---

1) Головніша література: *Е. Голубинскій*. Історія Русской Церкви, т. I, доба I, М. 1901 р., вид. 2. — *Митр. Макарій*, Історія Русской Церкви, вид. 3, т. I, Спб. 1889 р. — *Лѣтопись по Лаврентіевскому списку*, вид. 3 Спб. 1897 р. — *Вл. Пархоменко*. Три ценгра древнѣшей Руси, „Извѣстія“ 1913 р. кн. 2. — *Вл. Пархоменко*, Три момента начальної історії русскаго христіанства, „Извѣстія“ 1913 р. кн. 4. — *Вл. Пархоменко*. Къ історіи начальнаго христіанства на Русь, „Извѣстія“ 1914 р. кн. 3. — *Е. В. Аничковъ*, Язычество и древняя Русь, Спб. 1914 р. — Дуже цікаві ще ось ці дві праці *Вл. Пархоменка*, але я скористатися в них не міг: „Христіанство Руси до Владимира Св („Вѣра и Разумъ“ 1912 р. №№ 9—10); „Начало христіанства Руси, очеркъ изъ історіи Руси IX—X в. в.“, Полтава, 1913 р. — *М. Л. Приселковъ*. Очерки по церковно-политической історіи Кіевской Руси X—XII в.в., Спб. 1913 р.

перед Різдом, почали греки селитися на північному березі нашого Чорного (пізніше—Руського, цеб-то Українського) моря. Тісно й неспокійно було грекам на своїй рідній землі, а тому вони рано почали кидати її та шукати собі ліпшого затишного притулку. Ось таким притулком для греків і стали південні наші землі,—поберіжжа Чорного моря. З плином часу число греків тут все побільшувалося; повстало тут не мало и багатих та великих торговельних грецьких міст, як от Ольвія у гирла Дніпра, Тира на Дністровім лимані, в Криму—Херсонес (або по нашому Корсумь), Феодосія; крім цього—Пантикапея (де тепер Керч), проти неї на другім березі Фанагорія і т. п. Всі міста ці вели дуже жваву торгівлю з місцевою слов'янською людністю, про що нам красномовно свідчать різні археологічні розкопки,—скрізь по Україні при цих розкопках знаходять грецькі гроші та грецькі вироби. Наші предки, що споконвіку заселявали теперішні землі українські, охоче торгували з цими грецькими колоніями, а головним чином вели з ними мінову торгівлю. Грецькі купці так само часто піднималися Дніпром і торгували з своїми сусідами; таким чином вони пливли Дніпром аж до його морогів, деь до теперішнього Олександровська, на 14 днів дороги. Пізніше, як знаємо, через наші землі пройшов великий і важливий „путь із Варяг в Греки“, — велика торговельна дорога, у нас головним чином Дніпром.

Пізніше, коли розпочало ширитися християнство, воно відразу, вже в вік апостольський,

появилось й в грецьких колоніях по північному березі Чорного моря та по лиманах Дністровім та Дніпровім. Маємо достовірні відомости, що в вік апостольський християнство було на південному березі Чорного моря, напр. в Попті (див. про це 1 Петр. гл. 1 вірш 1), напроти нашої Тавриди, а звідти достатися йому до Тавриди було дуже легко. Маємо також свідоцтва церковних письменників вже з початку IV-го віку, що по північному березі Чорного моря проповідував апостол Андрій (ширше про це розкажу далі), якому в уділ припала Скифія, цебто земля, заселена й нашими предками. Знаємо переказ про св. Климента, єпископа римського, який прибув десь в кінці 1-го віку до Херсонесу й застав там громаду християн в числі до 2000 люда. В Криму жили тоді готи, а ми достовірно знаємо, що серед них було багато християн і вони рано мали собі навіть окремого єпископа.²⁾

Блаженний Феодорит оповідає, що св. Іоан Золотоустий посилав своїх мисіонерів до грецьких сусідів, кочевників-скифів, що жили коло Дунаю, і вони проповідували там християнство і закладали церкви.³⁾ Взагалі, багато церковних письменників III—IV віку, напр. Тертуліян († 240 р.), Афанасій Олександрійський († 373 р.), Іван Золотоустий († 407 р.) та блаж. Ероним († 420 р.), розказуючи про поширення християнства по світу, називають в числі народів, де

---

²⁾ *Е. Голубинскій*, *Исторія Русской Церкви*, том I, вид. 2, М. 1901 р ст. 31—32.

³⁾ Там само, ст. 16.

принялося християнство, і скифів чи сарматів. ⁴⁾

Хто ж були оці скифи, що між ними так рано защепилося християнство? Чи наші предки справді сусідували тоді от з цими культурними колоніальними греками, що ширили навкруги себе християнство?

Три українські племені, Уличі (чи Угличи), Тиверці та Поляне споконвіку були найближчими сусідами грецьких колоністів; жили вони на південь від інших українських племен,— Уличі між Дніпром та Бугом, а Тиверці — на захід від них, по Дністру; на північ від них, по Дніпру, жили Поляне. Безумовно, племена ці замешкували свої землі з найдавнішого часу, бо ж вони входили в склад теї просторої території, де споконвіку жили Слов'яне взагалі. Ось ці українські племена зазнали християнства з найдавнішого часу, можливо, що ще з віку апостольського. Ці три племена наші постійно вели жваву торгівлю з греками, часто їздили до грецьких колоній, грецькі купці часто бували в них,—через все це в нас мусіло рано появи-тися християнство бодай в невеликому числі.

Уличів та Тиверців рано покорив собі дакийський цар Децебал и тому вони належали до Дакії (пізніща Молдо-Влахія). Римський імператор Траян (101—107 р. по Христі), пам'ять про котрого знаходимо так часто серед українського народу, завоював собі цілу Дакію, а з нею й наші українські племена Тиверців та Уличів; але Траян в административному відношенні відділив ці наші племена від Дакії і при-

---

⁴⁾ Там само, ст. 8—9.

єднав їх до задунайської Долішньої Мизії (теперішня Болгарія); у цій Мизії християнство появилось десь в половині II-го віку, і воно, звичайно, могло впливати й на наших Тиверців та Уличів. Правда, в 271 р. по Христі кінчилося римське панування над цими племенами, але ж зараз за Дунаєм, напр. в Малій Скифії (тепер Добруджа), рано появилось християнство, був навіть свій єпископ; в цій Малій Скифії жили й слов'яне.

Крім цього всього, наші Тиверці та Уличі часто служили в римському війську, бо вважалися народом хоробрим; при цій службі була їм повна можливість ближче познати християнство і приймати його. Бувало й так, що ці племена нападали на римські провінції і виводили звідти полонених християн, від яких також могли познавати нову віру. Десь в 869 році охрестилася Болгарія,—і вона також почала впливати на наші племена—Уличів та Тиверців і знайомити їх з християнством.

Безумовно, з найдавнішого часу познайомилися з християнством і Поляне, українське плем'я, що сиділо по середньому Дніпрі. Поляне вели жваву торгівлю з грецькими колоніями по берегах Чорного моря та на гірлі Дніпра; часто самі їздили до греків, часто й грецькі купці бували у них. Під час цих жвавих зносин Поляне багато переняли собі з грецької культури; відкидати можливість, що Поляне при цих зносинах часом приймали й християнство, не маємо ніяких підстав. Звичайно думати про дуже велике поширення християнства се-

ред Полян не приходиться, бо Поляне не знали тоді ще міцної державної організації, а їх родовий устрій давав повну змогу міцно' берегти стару віру своїх батьків.

У всякому разі, зносини з грецькими колоніями та християнство мали великий вплив на наших Полян і скоро зробили те, що вони стали найкультурнішими серед усіх українських племен. Вже наш найдавніший літопис підкреслює цю культурність Полян. В той час, коли інші Слов'яне „живяху звѣринськимъ образомъ, живуще скотьски“, в той час наші Поляне „своихъ отецъ обычай имуть кротокъ и тихъ, и стыдѣньє къ снохамъ своимъ и къ сестрамъ, къ матерямъ и къ родителямъ своимъ, къ свекровемъ и къ деверемъ велико стыдѣньє имѣху“⁵⁾; був у Полян вже тоді цілком культурний спосіб оженіння, чого не знали інші слов'янські племена. Все це, звичайно, можна приписати тільки культурному впливові грецьких колоній.

Грецькі колонії, що були на півдні нашої землі та по берегах Чорного моря, починають зникати десь з кінцем IV-го віку по Христу: через південні наші землі помандрували тоді різні дикі орди, і вони змели всі ці культурні грецькі оази.

В справі поширення християнства по Україні треба ще підкреслити ролю Русі Азовсько-Чорноморської або Тмутороканської, чи Прикавказської, про яку рано згадують арабські

---

5) Лѣтопись по Лаврентіевскому списку, Спб..1897 р. ст. 12.

історики. Власне в Тмуторокані рано повстала організована церква з власним єпископом, а все це не могло не відбитися й на Україні Київській.

Можна думати, що те християнство, яке прищепилося на нашій українській землі, може ще в вік апостольський, це християнство вже ніколи потім не зникало з нашої землі. Звичайно, його знали лише окремі родини, а може лише окремі люде; великого поширення воно не могло мати. Інша річ, якби не зникли були так рано грецькі колонії на півдні нашої землі—тоді безумовно Україна прийняла б християнство значно раніше ще, до князя Володимира.

Інші східні слов'янські племена, крім трох українських—Тиверців, Уличів та Полян, певне не знали християнства в доісторичну добу.

II.

Апостол Андрій-основоположник Церкви Української.

З надзвичайно давнього часу, можливо що ще з віку апостольського, серед греків, а також серед тих народів, що жили по північному березі моря Руського (чи Чорного), поширений був переказ, що Св. Апостол Андрій проповідував віру Христову також і в Скифії, цеб-то й на тій землі, що спокон віку заселює її нарід український. З плином часу переказ цей набрав собі все більше реальних ознак, і в кінці перейшов в ціле оповідання про найперший початок Церкви української.

Це оповідання про апостола Андрія 6) *як* *реновоположника* Церкви української, попало пізніше і в наш давній літопис, а вже звідсі воно поширилося по найріжніщих давніх писаннях. Я приведу тут це оповідання з найстаршого літопису—Лаврентієвого, 7) прекладаючи його на теперішню нашу мову.

„Дніпро тече джерелом до Понтійського моря, що зветься Руським (цеб-то Українським); кажуть, що цим морем навчав святий Андрій, брат Петрів. Коли Андрій навчав у Синопі, 8) він прибув до Корсуня 9) і тут довідався, що недалеко від міста знаходиться гірло Дніпрове. Захотів він піти до Риму, а тому прибув до Дніпрового гірла, а звідти пішов 10) уверх Дніпром. Трапилося так, що Андрій прибув (до одного місця і спинився тут переночувати) під горами на березі. А вранці він устав та й каже до своїх учеників: „Чи бачите ви гори он ті? На

---

6) Головніша література: *Василевскій*, Русско Византійські отрывки. Хожденія апостола Андреа въ странѣ Мирмидонянъ, „Журн. Мин. Нар. Пр.“ 1877 р. кн. 1 і 2.—*Ів. Мальшевскій*, Сказаніе о посѣщеніи Русской страны апостоломъ Андреемъ, „Владимирскій Сборникъ въ память 900 лѣтія крещенія Россіи“, Кіів, 1888 р. ст. 1—51.—*С. Петровскій*, Сказанія объ апостольской проповѣди по сѣверо-восточному Черноморскому побережью, Одесса, 1898 р.—*Др. Иван Франко*, Апокрифи і легенди, т. III. ст. XLII—XLIV, 126—255.

7) Ліпше б цей літопис звати Діонісієвим. бо справою його писання кермував українець єпископ Діонісій.

8) Місто на південнім березі Чорного Моря.

9) Це Херсонес Таврійський.

10) Поплив.

горах тих засяє ласка Божа; тут повстане город великий і Бог збудує багато церков“. І зійшов Андрій на ті гори, поблагословив їх, поставив хреста і, помолившись Богу, зліз з гори теї,—а тут пізніше повстав Київ.

І поплив Андрій уверх Дніпром. Прийшов він до слов'ян, де тепер Новгород, побачив там людей та звичай їхній, — як вони мюються та паряться, і дивувався з них. Звідти пішов він в землю варягів, і прийшов до Риму; тут він розповів, де навчав та що бачив. Він казав: „Дивні річі бачив я в землі Слов'янській, як там проходив; бачив я лазні деревляні, — люде натоплять їх вельми, роздягнуться, обілляють себе кислим квасом, візьмуть молоденькі різочки (березові віники) та й б'ють самі себе, і до того доб'юються, що вилазять насилу живі; але обілляються холодною водою—і знову оживають; і це вони роблять постійно, ніхто їх на те не силує, але самі себе мучать,—і ніби то їм миття, а не биття“. Слухачі дивувалися; а Андрій, побувавши в Римі, вернувся до Смнопу“. 11).

Ось так розповідає нам найстарший т. зв. Лаврентієвський літопис 1377 р. про повстання Церкви української. Ото ж, як бачимо, жив Дніпром апостол Андрій, спинився на київських горах, поблагословив їх і лишив тут свого хреста. Таким чином Церква українська веде свій початок від самого апостола і по праву зветься Церквою Первозванною. Це була

---

11) Лїтописъ по Лаврентїєвоку списку, Спб. 1897 р. ст. 7—8.

велика патріотична думка, яка панувала на Україні з найдавнішого часу, до певної міри панує ще й тепер.

Але проти правдивости цього літописного оповідання віддавна вже повставав цілий ряд вчених, починаючи ще з відомого першого історика Церкви — митрополита Платона; за ним вже й Карамзин про це оповідання додавав: „Впрочем, люди знающіе сомнѣваются въ истинѣ сего Андреева путешествія“ (I, ст. 17). Значий історик церкви проф. Е. Голубинський піддав це оповідання надзвичайно суворій критиці („Исторія Русской Церкви“, т. I, М. 1901 р. ст. 19—34), і після того оповіданню цьому мало хто вірить.

Справді, приглянувшись уважно до цього оповідання, бачимо, що це дійсно пізніша вставка до літопису. Іхати з Херсонеса (чи Корсуня) до Риму через Київ та Новгород, — це все одно, як каже Голубинський, як би їхати з Петрограду на Москву через Одесу, бо ж ця дорога до Риму через землю Варягів в 50 разів довша за звичайну Чорним морем. Перша частина оповідання — благословення Київських гір — видержана в дусі апостольским, але ж частина друга — парня в лазнях і сповідання про це ап. Андрія в Римі якось не відтворює гідності апостольської праці. До того додають ще, що в апостольський час земля наша була невідомою пустинею, яка лежала за межами відомого світу, що була вона повна найрізніщими страхіттями. „Зачѣмъ бы пошелъ въ эту невѣдомую пустыню апостоль Андрей“, питає проф.

Голубинський. „Онъ могъ пойти въ нее только тогда, когда бы у него не было дѣла въ чертѣ самага тогдaшняго міра и было свободное время ходить по пустынямъ. Но это, какъ всякій знаетъ, было вовсе не такъ 12). Если бы вести апостола въ Русь нарочно, то нужно было бы вести его для проповѣди христіанства людямъ, а не для благословенія необитаемыхъ горъ. 13)

Літописне оповідання про апостола Андрія—це безумовно пізніша вставка до нашого найдавнішого літопису, вставка, яких не мало тут. 14) А що це так, про це свідчить нам той факт, що автор початкового літопису не знав ще нашого переказу про ап. Андрія; так, в Лаврентієвім (Діонисієвім) кодексі під 6491 (983). р. читаємо, що в землі нашій „не суть апостоли учили“, „тѣломъ апостоли не суть сдѣ были“ 15). В іншому місці літописець розказує нам, що власне нашим учителем віри Христової має бути апостол Павло; під 6406 (898) р. тут читаємо: „Словѣньську языку учитель есть Анѣдроникъ апостоль, в Моравы бо ходіаъ, и апостоль Павелъ училъ ту; ту бо есть Илюрикъ, его же доходилъ апостоль Павелъ, ту бо бѣша Словене первое. Тѣмже и Словенську языку учитель есть Павелъ, отъ него же языка и мы есмо. Русь, тѣмъ же и намъ, Руси, учитель

---

12) Е. Голубинскій, *Исторія Русской Церкви*, т. I, перша половина тому, 1991 р., ст. 29.

13) Там само ст.22.

14) Пр. А. А. Шахматовъ, *Разысканія о древнейшихъ русскихъ літописныхъ сводахъ*, Стб. 1908 р. гл. IV.

15) Видання 1891 р. ст. 81.

єсть Павель, понеже училь єсть языкъ Сло-
вѣнескъ и поставиль єсть єпископа и намѣс-
ника по себѣ Андронина Словенську языку.“
Щоб не було сумніву в цім, літописець ще до-
дає: „А Словенський языкъ и Руский одно
єсть,—отъ Варягъ бо прозвашася Русью, а
первое бѣша Словене.“ 16) Правда, ось ці твер-
дження літописця—також пізніща вставка. 17)
Крім цього, преп. Нестор в своїм житті св. Їо-
риса та Гліба рішуче заявляє, що „Руська сто-
рона (цеб-то Україна) ні від кого не чула сло-
ва про Господа Ісуса Христа“, що „до Русів
(українців) не ходили апостоли і ніхто їм не
проповідував слова Божого“.

Звідки ж взялося це величне оповідання
про початок Церкви української? Може це
справді плід буйної фантазії якогось давнього
гарячого патріота українського? Ні, приглянув-
шись ближче до всієї цієї справи, бачимо, що
оповідання це, прикрашене в подробицях, має
реальну правдиву основу.

Апостол Андрій ще з віку апостольського
вважався основоположником церкви Костянти-
нопольської; греки взагалі рано почали збирати
найріжніші оповідання про ап. Андрія. Бороть-
ба царгородської Церкви з римською за автори-
тет розпочалася рано; Церква римська мала не-
збиті докази, що її заступав ап. Петро, а це
примусило й греків пильніше зайнятися своєю

---

16) Тамъ само, ст. 27—28.

17) Пр. відповідні місця у Шахматова, Разысканія.

археологією і зібрати все, що можна було про ап. Андрія, як свого основоположника. І греки справді зібрали дуже багато найрізніщих оповідань про св. Андрія Первозванного.

Ось ці грецькі перекази, з найдавнішого часу починаючи, в один голос свідчать, що ап. Андрій проповідував Євангеліє і в далекій варварській Скифії. Найперше оповідання про це подає нам батько церковної історії, єпископ Кесарії Палестинської, Евсевій Памфил (помер в 340 році); він в своїй „Церковній Історії“ (кн. III гл. 1) пише, що „святі апостоли й ученики Спасителя нашого розпоршили я по цілому світові (для науки про Христа). Фомі, як каже переказ, випала доля йти в Парфію, Андрію в Скифію, Іоану в Азію, де він жив і помер в Ефесі.“ 18) До цього Евсевій додає ще, що про це слово в слово розповідає Ориген в III томі пояснень на книгу Буття. Як бачимо, переказ про те, що ап. Андрій навчав про Христа в Скифії, сягає найдавнішого часу, може ще віку апостольського, а в IV віці його вже записано. Пізніше повставали інші перекази, додавалися різні подробиці; такі перекази, напр., манаха Елифанія, що жив в к. VIII—поч. IX в., Метафраста X в. і др.

Дуже цікаве оповідання ченця Елифанія. Він розказує, що ап. Андрій відбув три подорожі,—обійшов західне побережжа Малої Азії, південне побережжа Чорного моря і доходив

18) II. Малішевскій, Сказаніє о посѣщеніи Русской страны св. апостоломъ Андреемъ, див. „Владимірскій Сборникъ“, Київ, 1888 р. ст. 1.

аж до Іверії, а за третю подорож обійшов східне та північне побережжя Чорного моря, побував в Босфорі чи Керчі, в Херсонесі та Феодосії. Епифаній розказує, що все це він писав на основі писань давніх церковних письменників; крім цього, він сам обійшов все побережжя Чорного моря, від Синопу до Босфору, Херсонесу та Феодосії; скрізь вислуховував він місцеві оповідання про апостола Андрія, на свої очі бачив церкви, хрести, образи св. Андрія, скрізь він розписував, зібрав і записав назви учеників Андрія, що були першими єпископами церков, що заснував їх апостол. 19) І ось на основі цього оповідання Епифанієвого переконуємося, що вже в його час скрізь існували думка й перекази про те, що ап. Андрій проповідував по північних (українських) берегах Чорного моря.

Отже, встановлюється факт, що апостол Андрій таки справді проповідував Євангеліє по берегах Чорного моря, того моря, що здавнини „словється Русское море“. І справді, знаємо, що в цих містах вже з кінця I віку відоме було християнство. Так, давній переказ розповідає, що десь в кінці I-го віку імператор Траян заслав до Херсонесу, на північний беріг Чорного моря, єпископа Римського Климента; св. Климент, прибувши до Херсонесу, застав тут до двох тисяч християн, що працювали в каменоломнях; своєю проповіддю св. Климент побільшив це число. 20) Саме св. Письмо (1 Петр. I, 1)

---

19) *Малышевскій И.*, ст. 8—9.

20) Там само, ст. 50.

свідчить про християнство за вік апостольський в Понті, на південному березі Чорного моря, зараз же проти Тавриди, 21), що мала з Понтом постійні зносини.

Таким чином підтверджується давній переказ про те, що апостол Андрій проповідував в Скифії, а земля наших предків була власне в цій Скифії, як про це свідчить і наш найдавніший літопис. 22) З найдавнішого часу були в нас найживіші зносини з тими грецькими колоніями, що були в нас по північному березі Чорного моря; ми торгували тоді з цими греками, і самі ці греки часто заходили Дніпром далеко вглиб до нашої землі, про що виразно свідчать нам археологічні знахідки. Навіть крайні скептики, що не вірять зовсім оповіданню про ап. Андрія, не можуть відкинути того, що ап. Андрій міг проповідувати предкам нашим, бодай тим, що по торгових справах бували в грецьких колоніях на північному березі Чорного моря.

Трудно сказати, як далеко на північ піднімався ап. Андрій. Йому припало проповідувати й Скифам, і цілком можливо, що апостол справді плив Дніпром, але—як далеко? Трудно допускати, що Андрій міг побувати навіть у Києві; греки звичайно пливли Дніпром тільки до порогів, до м. Олександровська, за пороги ж пливати не відважувалися. Отож, таки не виключається можливість, що ап. Андрій піднімався на-

---

21) Малышевский, ст. 50.

22) Див. Лаврент. літопис ст. 12 по вид. 1897 р.

шим Дніпром бодай до порогів і бодай тут навчав вірі наших предків.

Що віра Христова ширилася й поміж скифами, про це виразно свідчить нам оповідання про трох мучеників—Інна, Рима й Пинна, що записане в Минології імператора Василя II (976—1125 р.) під 20 січня. В цім оповіданні читаємо, що ці мученики були родом „з Скифії, з північної сторони“; вони були учениками ап. Андоія й продовжували навчати скифів і багатьох охрестили; але правитель варварів схватив їх і віддав їх на муку. Тоді була люта зима, річки позамерзали так, що ними їздили; святих прив'язали до високих полін, що були в воді, і там вони й замерзли. 23) Де могла бути така люта зима, щоби аж річки позамерзали? Безумовно, десь далі на північ. 24) Отже, як бачимо, ап. Андрій мав навіть своїх учеників поміж скифами.

Все досі сказане, переконує нас у тім, що на самій землі українській апостол Андрій був, проповідував тут науку Христову і мав своїх учеників. Цілком можливо, що вже від часу ап. Андрія християнство ніколи й не переводилося в нас, але постійно мало більше чи менше число своїх приклонників. Ось поміж цими давніми християнами й зберігалось оповідання про ап. Андрія, що проповідував в землі скифській.

23) Ив. Малышевській, ст. 10—11; Е. Голубинській ст. 30—31.

24) Е. Голубинський, ст. 31—32, все так відносить це до південного Криму.

Пізніше, коли число християн збільшилося в нашій землі, коли зносини з греками стали ще жвавішими, тоді в нас почали ширитися й грецькі оповідання про ап. Андрія, і з плином часу витворилося в нас те оповідання про початок нашої Церкви, що його пізніше вставлено в літопис.

Коли саме склалося оповідання про прихід до Києва ап. Андрія і коли його вставлено до літопису, точно сказати не можемо. Але вже в XI віці пам'ять про ап. Андрія була такою великою що князь Всеволод р. 1086-го вибудував в Києві церкву на честь Андрія, (а р. 1089-го повстала й друга Андріївська церква—в Переяславі). 25) Треба сказати, що на перших порах греки, заволодівши нашою Церквою, таки часом добре їй дошкулювали; верховна церковна влада наша—митрополит тоді все був лише з греків. Ці греки часто звисока ставилися до нас, лише все грецьке вважали за добре. Звичайно, для патріотично настроєних верстов наших це було мало приємним,—і дуже рано в нас проти грецького верховенства піднімався протест, який часом кінчався навіть тим, що митрополитом ставав у нас свій таки українець (напр. Іларіон та Климент). Греки дуже величалися, що основоположником їхньої Церкви був сам апостол Андрій. І ось, на мою думку, щоб трохи збити цю грецьку пиху, і повстає в нас вже детальне оповідання про ап. Андрія,—як приходив він до Києва і благословив тутешні гори,—цеб-то, поклав початок нашій Церкві. Ото ж виходило,

25) Е. Голубинський, ст. 25; Малишевський. ст. 30.

що ап. Андрій заснував не тільки Церкву царгородську, але й українську. Національна гордість була задоволена.

Але в цей час повстали вже тертя між Києвом та Новгородом. Новгород цілком був в ієрархичній залежності від Києва, — єпископа для Новгорода вибирали в Києві й посилали туди. Це, звичайно, не подобалося Новгороду і він шукав випадка, щоб звільнитися з-під української влади. Як знаємо, за князя Ізяслава Мстиславовича українці зробили церковну революцію, — обрали собі митрополитом таки свого високоосвіченого Климента, що й був митрополитом майже дев'ять літ (1147—1155). Єпископ новгородський Нифонт не визнав митрополита Климента; а коли з р. 1155 го гору взяли таки греки, що скинули Климента, тоді Нифонта нагородили за вірність званням архієпископа, і з того часу Новгородська Церква сама собі вибирала єпископа, а Київ лише благословляв їх. 26) Все це, звичайно, посіяло ворожнечу поміж Києвом та Новгородом.

Як ми бачили, оповідання літописне про приїзд ап. Андрія до Києва має ще й продовження, другу частину — це оповідання про деревляні лазні, які ап. Андрій бачив в Новгороді. Ця друга частина дуже мало в'яжеться з першою, і своїм характером єсть просто насмішка на новгородців, — ось, мовляв, у нас, українців, був ап. Андрій і поблагословив наші гори, а в вас лише посміявся над вашою парнею в лазнях. І мабуть правдива думка проф. Голубин-

---

26) Ів. Малишевський, ст. 31—35.

ського, що бачить в цій другій половині оповідання „осмѣяніе великорусскаго Новгорода“. бо ж наші землі вдавнину любили сміятися одна з одною і наскладали одна про одну багато всяких насмішливих оповідань та приказок. 27) А сварка єп. Нифонта з митр. Климентом до всього цього лише підлила масла.

Ось всі ці причини могли послужити на те, щоби давній переказ про проповідь в нашій землі ап. Андрія переробити на оповідання про його прихід до Київа, а до того хтось додав ще й памфлета на новгородців. 28) Все це й увійшло до нашого давнього літопису.

Звичайно, літописне оповідання про ап. Андрія не подобалося новгородцям і взагалі московцям. І ось, десь в XVI віці, за митрополита Макарія повстає нова новгородська редакція цього оповідання. Нове оповідання розказує, що ап. Андрій з під Київа „пошелъ по Днѣпру вверхъ до Ловати; и пришедъ, благослови мѣсто; идѣже нынѣ Нсвгородъ, а людіе сѣдяще подлѣ озера Ильменя, и также къ ученикамъ рече, яко будетъ здѣ градъ великъ и церкви Божественная многи“. 29) Вже згадки про лазні ніякої нема. Національна гордість новгородців, хоч пізно, і хоч просто переро-

27) Історія Церкви, т. I, вид. 2, ст. 26.

28) Мушу тут підкреслити, що автор колись популярної на Україні „Історія Руссовъ“ приймає цей Новгород за український Новгород Сіверський, куди ап. Андрій понав Дісною; див. вид. 1846 р. ст. 4.

29) З Тверського літопису.

блєнням київського оповідання, проте була задоволена.

Але цього мало. Повсталала нова легенда і її записано в Степенну книгу за митр. Макарія; легенда оповідає, що прибувши до Слов'янської землі, де тепер Новгород, ап. Андрій „пребысть здѣсь нѣкоторое время, проповѣдывалъ Слово Божіе, водрузилъ и оставилъ свой жезлъ въ веси, нарицаемой Грузинѣ“. 30) Українців було побито: з них ап. Андрій поблагословив лише самі—но порожні гори та тільки хреста поставив, а ось у нас, новгородців, проповідував він слово людям и лишив навіть свого жезла, який і зберігається в Андреївській церкві села Грузина...

Пішли далі. Появилася легенда, що ап. Андрій подорожував по Ладожеському озері, був на одному острові і полишив тут свого жезла, а його ученики заклали тут Валаамського монастиря... 31)

Всі ці легенди глибоко пішли в нарід, стали переказами патріотичними, і ними часто послуговувалися там, де треба було зазначити, що Церква наша веде початок від апостольського віку. Так, відомий Арсеній Суханов, під час своєї подорожі по Сходу і під час своїх диспутів з греками, коли ті настоювали, що треба у всьому слухатися їх, просто відповів їм: „Мы крещеніе пріяли отъ аѳостола Андрея, когда онъ, по вознесеніи Господа, приде въ Ви-

---

30) Малишевський, ст. 37—39.

31) Митроп. Макарій, Історія Русской Церкви, т. I, вид. 3, ст. 195—200.

зантію и оттуда поїде Чернымъ моремъ до Днѣпра и Днѣпромъ вверхъ до Кієва“... Ще простіше зрозумів ці оповідання цар Іван Грозний. коли р. 1580-го нахилив Грозного на унію єзуїт Антоній Поссевин, цар відповів йому: „Ми віру свою прийняли на початку християнства, коли Андрій, брат апостола Петра, приходив у ці землі, щоби пройти до Риму. Таким чином ми в Москві прийняли християнство в той саме час, як в Італії“... 32)

Коли на Москві оповідання про ап. Андрія стали такими популярними, то нема чого й зазначати, що в нас, на Україні, ці оповідання весь час були живими, бо ж бодай в південних наших землях таки бував ап. Андрій. За XVI—XVIII віки ці оповідання в нас на Україні надзвичайно ширяться, і думку про те, що ап. Андрій—це основоположник Церкви української, цю думку знаходимо у всіх більших богословських творах українських. На Київському соборі 1621 р. постановили: „Св. апостол Андрій—це перший архієпископ Константинопольський, патріарх вселенський і апостол Український; на Київських горах стояли ноги його, й очі його Україну бачили, а уста благословляли, і сімена віри він у нас насадив... Воїстину Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував апостол“... 33) А коли р. 1654-го митрополит Київський Сильвестр Косів стрічав московських бояр, він говорив їм, що в особі його вітає бояр св. Андрій Первозванний,

32) Малишевський, ст. 41.

33) Памятники Врем. Ком..т. I, 264—265; Київ, 1845 р.

що на цім місті провозвістив сіяння великої Божої слави. 34)

Маємо ще й інші легенди про ап. Андрія; напр. про стопи ап. Андрія, що відбилися на великім каміні на березі моря коло Херсона; маємо оповідання про те, що Дніпровий Неяситецький поріг звався Андріївським, бо тут пробував ап. Андрій, коли проходив до Києва; в Києві й тепер поширені перекази про Андрієвого хреста, що його поставив на горі сам апостол, і хреста цього навіть показують.

І інші народи часом претендують на те, що в них також перебував ап. Андрій; так, вже в IX в. склалося оповідання грузинське, що ап. Андрій проповідував в Грузії; в XVII в. повстала легенда навіть в Польщі, ніби ап. Андрій проповідував і в них, бо ж вдавнину до Скифії належали й поляки. 35)

Така доля нашого оповідання про ап. Андрія Первозванного, як основоположника Церкви української. Чи ж справді можна рахувати ап. Андрія насадителем християнства у нас на Україні? Я такої думки, що до певної міри можна. Апостол Андрій безумовно був і проповідував на нашій землі, жожливо, що плив і нашим Дніпром, тільки не знаємо, як високо він піднімався, не знаємо, чи справді побував він у Києві. Але для визнання Церкви української Церквою Первозванною досить і того, що ап. Андрій дійсно був на нашій землі, дійсно навчав на Україні Слова Божого.

---

34) Н. И. Малышевский, ст. 44.

35) Е. Голубинский, ст. 32.

І ті найперші християне, що їх навернув до Христа св. Андрій, вже ніколи не переводилися в нас на Україні аж до офіційного охрещення її за Володимира.

III.

Християнство серед українського народу до князя Володимира.

Коли саме окремі українські племена, що й в давнину жили приблизно на тих самих землях, де й тепер живуть, що жили т. званим родовим устроєм, коли ці наші племена організувалися в правильну державу, цього точно сказати не можемо. Наш давній літопис, під 862 р., розказує, як до Київа підійшли два варяги, Аскольд та Дир, і заволоділи Київом та землею Полян, що платили дань Хазарам. Звичайно, процес перетворення родовой та племінної України на державну не відбувся так просто та скоро, як про це пише наш літописець; процес цей мусів бути довгим, мав тревати щонайменше 100—150 років, і не міг відбутися так легко, як то здавалося літописцю. Українська держава повстала в Київі десь наприкінці VII або на початку VIII-го віку. Перші князі безумовно були своїми, не захожючими чужинцями (народні перекази звать їх Кием, Щеком та Хоривом), але про них ми нічого не знаємо. Взагалі, про початки української державности до половини IX-го століття певних відомостей у нас дуже мало.

Звичайно, з того часу, як повстала більш-менш організована українська держава, вона мусіла в тій чи іншій мірі зареагувати й на християнство, ту нову віру, що поволі, але міцно й невминно завойовувала Європу та су-нула також і на Схід. Коли християнство й до того, як ми бачили, було вже на Україні, то тепер воно починає ширитися тут все більше та міцніше. Отож давні перекази оповідають, що вже Аскольд і Дир, князі українські, охрестилися й прийняли до себе навіть єпископа.

Наш літопис про це розповідає так. Року 866-го пішли Аскольд та Дир на лодках на Грецію і обложили Царгород. Цесар грецький Михаїл як раз вів тоді війну з Сарацинами і в Царгороді не був. Вернувшись спішно до Царгороду, цесар цілу ніч щиро молився Богові з патріярхом Фотієм в церкві Влахернської Богородиці. Потім патріярх виніс ризу Богородиці й омочив її в в морі; і сталося чудо: зараз повстала буря, „безбожних Русі корабля смяте“, кораблі потопилися, і мало з цих українських напасників вернулося до дому. 36) Так розказує літописець; про хрещення він нічого не каже.

Але про охрещення Русів розказують грецькі джерела. Так, патріярх Фотій в своїм окружнім листі, в § 35 пише про це так: „І не тільки цей нарід (болгари) перше нечестя змінив на віру Христову, але й так звані Русси, що перевищують всіх жорстокістю та скверно-

36) За дивне спасіння від наваду українців греки почали з того часу величати Богородицю новою піснюю: „Взбранной воеводи побідительная“.

вбивством; вони поневолили всіх кругом себе, а через це впали в гордість і підняли руки навіть проти Римської держави; але тепер навіть ці Русси перемінили еллинську й нечестиву науку, якої перше держалися, на чисту й не-підроблену віру християнську і з любов'ю стали підданими та друзями нашими, замість грабувати нас і замість мати проти нас зухвалість, що недавно було. І так розгорілося в них бажання та ревність до віри, що прийняли вони єпископа й пастиря і поважають християн з великою пильністю та усердям". 37)

Костянтин Порфирорідний в своїм творі „Василь Македонянин“, № 97 розповідає ще докладніше про це найперше охрещення Руссів.

„І нарід Руссів,—пише він,—войовничий та безбожний, цар Василь щедрими подарками золота та срібла, та шовкових одеж нахилив до переговорів, вговорив їх охреститися й зробив так, що вони прийняли архієпископа, якого поставив патріярх Ігнатій. Коли прибув архієпископ до цього народу, його прийняли добре. Князь цього народу, скликавши зібрання, радився з старцями, які міцно трималися старої воєї віри. Обмірковуючи свою віру й віру християн, князь питає архієпископа, чого саме буде їх навчати: Архієпископ показав їм Євангеліє і розказав про де-які чудеса Спасителя нашого. Русси зараз же відповіли: „Коли й ми не побачимо якогось чуда, а особливо такого, як про юнаків у печі, то зовсім тобі не пові-

---

37) Окружний лист Фотія видруковано в Зборі листів Фотія, вид. Монтакуція, Лондон, 1651 р. ст. 58.

римо і не будемо слухати твоїх слів“. Русси настоювали, щоби кинути в огонь Євангеліє,— як що воно не згорить, тоді прийняти хрещення: „І кинули в піч огненну святе Євангеліє. Через де-який час, як в печі потухло, знайшли там святу книгу цілою. Побачивши це, здивовані чудом варвари вже без вагання почали хреститися“. 38)

Так оповідають грецькі джерела про напад та про найперше охрещення Руссів; було це десь року 860-го, як розказує наш літописець. Грецькі пам'ятки нічого не кажуть про Аскольда й Дира, бо ж вони прибули до Києва тільки р. 862 го, отже не могли брати участі в нападі на Царгород; пізніше наш літописець поплутав події і цей похід переніс на Аскольда та Дира.

Але хто були оті Русси, що все ж таки р. 860 го напали на Царгород, а потім охрестилися? Трудно допустити, щоб це були київські Поляне, бо ж про їх охрещення певне знав би і записав би до літопису наш літописець, але він про це зовсім мовчить. Дослідники думають (напр. Є. Голубинський), що були це скоріше ті Русси (якесь українське плем'я), що жили по берегах Чорного моря.

Чорне море здавна звалось морем Руським,—певне тому, що жили тут Русси. Ці Русси дуже рано прийняли християнство і мали досить високу культуру; так, коли первоучитель слов'янський Костянтин (Кирило), подорожуючи до

---

38) *Є. Голубинський*, Історія Церкви, т. I ст. 51—52.

Хазар, спинився в Херсоні, він „обрѣтъ же ту Евангеліе и Псалтырь, русскими письмены писано, и человекѣка обрѣтъ, глаголюща тою бесѣдою“ 39). Знаємо, крім цього, що в Тмутороканських Руссів справді дуже рано був окремий єпископ. 40)

Аскольд і Дир 20 років княжили в Києві 862—882), були в зносинах з греками, і безумовно при них почало ширитися в більших розмірах християнство. Про це говорить і те, що на могилі Аскольда якийсь Ольма збудував церкву св. Миколи.

За князя українського Ігоря (913—945) християнство вже значно поширилося як в самому Києві, так і по Україні. Ігор під кінець життя свого два рази ходив на греків: в році 941 і в році 944-ім. Для нас особливо цікавий цей другій похід,—Ігор склав з греками р. 944, (а в нашій літопису договора цього записано під 945 р.) мирового договора, надзвичайно цікавого й важливого для історії християнства на Україні. Договора цього наш літописець записав з оригіналу, 41) певне слово в слово, а це ще збільшує вагу цього документу.

Посли князя Ігоря склали договора з грець-

39) Дослідники припускають, що ці Євангеліє та Псалтир були готські

40) Див. с. Голубинський, ст. 47—49.

41) В Літопису договір ц-й розпочинається реченням: „Равно другаго свѣщанья“,—це невдалий переклад грецького традиційного на початку грамот виразу: *ison tou prototyrou*, цеб-то—згідно з оригіналом, або—відшиє з оригіналу. А це показує, що Літописець справді подіє нам вірну копію цього документу.

кими царями Романом, Костянтином и Степаном; українська сторона в цім документі ось так клянеться, що буде його виконувати: „А хто з Руської (української) сторони осмілиться порушити цього договора (таку любов), то охрещені („елико ихъ крещенье прияли суть“) нехай приймуть помсту від Бога Вседержителя та засудження на погибіль в цей вік і в вік будучий; а неохрещені щоб не мали помочі ні від Бога, ні від Перуна, щоб щити їхні не охороняли, і нехай погинуть від мечів своїх, від стріл і від іншого оружжа свого, і щоб були вони рабами в цей вік і в вік будучий“. 42)

В другім місці тут читаємо: „А коли збігця не знайдуть, нехай присягають наші християне руські (українські) по вірі своїй, а не християне—по закону своєму“. 43)

В кінці цього договору читаємо: „А ми, скільки нас єсть охрещених, клялися церквою святого Іллі „въ сборнѣй“ церкві, при чеснім хресті і писанні цьому, клялися берегти все, що тут написано, і нічого не порушити; а хто порушить це з боку нашого, чм князь чи хто інший, хрещений чи не хрещений, щоб не мали вони помочі від Бога, щоб був той рабом у цей вік і в вік будучий і нехай буде заколений своїм оружжам. А неохрещена Русь нехай покладе щити свої та мечі на голо, обручі свої й інше оружжа і нехай клянеться берегти все, про що написано в договорі цім, від Ігоря, від

42) Літопись по Лаврентіевскому еписку. Сиб. 1897 р. Ст. 46—47.

43) Там само, ст. 48.

всіх бояр і від всього народу українського („отъ страны Руския“) 44)

В кінці Літописець наш оповідає, що Ігореві послы вернулися в Київ з послами грецькими; ці грецькі послы мали доглянути, щоби князь та бояре присягли виконувати договір. „На другий день покликав Ігор послів і прийшов на горбок (холм), де стояв Церун, і поклав оружжа своє, щити й золото, і присягнув Ігор і люде його, скільки було паганой Руси; а охрещена Русь присягала в церкві святого Іллі, що над Ручаєм; це була „сборная“ церква, бо багато з варягів були християне“. 45)

Договір Ігоря з греками—це надзвичайно важний документ для історії української Церкви; це власне, найперший безсумнівний акт про християнство на Україні за перших часів її державного життя. 46)

З документу цього ясно бачимо, що християнство вже надзвичайно широко пішло по Україні, так широко, що тепер з ним вже не ховаються. Ціла партія при княжому дворі була християнською, і то була партія постільки міцна, що князь відкрито мусів визнавати її. Більше того,—князь змушений визнати християн рівноправною стороною навіть в своїм писанім договорі з греками. Ще більше,—охрещена Русь в договорі пишеться першою, а не-

44) Там само, ст. 52.

45) Лаврентіївський Літопис, ст. 52—53.

46) М. І. Приселков („Очерки по церковно-политической истории...“) навіть думає, що Ігор переговорював опе з Візантією про умови заведення ієрархії на Україні, ст. 6. Але це перебільшення.

охрещена згадується другою, а до того про цю неохрещену Русь в акті говориться навіть з певною погордою. Все це не могло статися відразу, для такого стану християнства на Україні мав пройти певний час. У всякому разі, вже на 944 р. (бодай на якийсь час) християнство стало на Україні рівноправною вірою з старою державною українською вірою.

Як знаємо, трівку державність на Україні покпали Руси, чуже плем'я норманів; ось ці нормани (жили вони на землях теперішньої Швеції та Норвегії), захопили силою Україну і стали панувати над нею. Князі українські звичайно були з цього зайшого племені Русь, що свою назву накиннули й нашій землі (Руссю вдавнину звалася головно теперішня Київщина). На службі в цих князів було дуже багато своїх норманів чи варягів, які почували себе тут зовсім як вдома. Але дуже скоро всі ці варяги почали українизуватися, і вже через декілька поколінь вони не виглядали в нас чужаками.

Багато варягів служили в грецькому війську, і багато їх тут і охрестилися; в Царгороді була навіть окрема церква св. Іллі для цих військових варягів. Але коли варяги заповіли Україну, коли вони стали тут господарячим класом, то сила військових норманів потягла з Греції на службу до своїх,—бо ж тут, на Україні, служба в своїх князів оплачувалася ліпше. Звичайно, багато з цих військових варягів були вже християнами,—і таким чином побільшувався християнський елемент на Україні, а з часом побільшився на стільки, що під кінець правління

Ігорового християнська партія користувалася вже такою силою, що її визнано було навіть офіційно в державнім акті. Мало того, по прикладу царгородському ці варяги (про них Літописець каже: „мнози бо бѣша Варязи хрестіяни“) заснували собі в Київі навіть церкву св Іллі (десь край Хрещатика, а не на Подолі). Церкву цю Літопис зве „сборною“,— може парафіяльною, не домовою; 47) а коли розуміти цей вираз „сборная“ за „сборная“ в пізнішому розумінні, то треба було б визнати, що в Київі була тоді не одна церква.

А чи не був християнином сам князь Ігор? Ні,—Літопис виразно каже про нього, що він присягав Перуну. При тодішньому політичному стані Ігор не посмів би відкрито стати християнином. Він ще був досить чужим на Україні і тому демонструвати тут нову віру він не посмів,—це було б занадто неолітично. Велика більшість народу міцно трималася тоді своєї споконвічної української віри (церква зве її з погордою паганством або язичеством), и не дозволила б, щоби князь її міняв цю віру на іншу. Але в той час християнство вже вперто сунуло на Схід, а з ним була звязана й певна культура, значно вища від культури своєї. Бажання перейняти цю західню чи грецьку культуру звичайно вело й до прийняття християнства.

---

47) В. Пархоменко (в „Извѣстіяхъ“ 1913 р. кв. 4 ст. 374—375) назву цієї церкви—св. Іллі—ставить в звязок з тодішніми жидівськими впливами,—через Хазар та Тмуторокань; це натягнене пояснення, — простіше пояснювати царгородським впливом, де варяги мали собі також церкву св. Іллі.

І справді, бачимо, що християнство приймають в нас на Україні спершу лише вищі класи, а до народу воно йде дуже поволі. І нічого неможливого немає в предположенні, що князь Ігор, не маючи змоги з державних поглядів стати відкритим християнином, все таки був християнином потаємним; цим би й оправдувалася та велика його терпимість, яку він виявляє до християн. Партія християнська в Києві була тоді вже сильною,—а чи ж вона не попильнувала перетягнути на свій бік також і самого князя Ігоря? Жінка Ігорева, княгиня Ольга, що визначалася великим розумом, була вже християнкою,—чи ж вона не могла вговорити й чоловіка свого стати також християнином?

Ото ж, як бачимо, вже за князя Ігоря християнство пустило міцне й широке коріння в нас на Україні.

Першою відкритою християнкою, про яку зберігла нам звістку історія, була княгиня Ольга, жінка Ігорева.

Це була жінка міцної волі й великого розуму; була вона дочкою якогось варяга. Наш Літописець розповідає, що р. 903-го привели цю Ольгу з Пскова до Ігоря і вона стала жінкою князя.

Як Ольга могла стати християнкою? Певне так само, як став християнином і її чоловік, князь Ігор. Серед Ігоревої дружини, як бачили ми вище, було вже багато християн, часом і дуже впливових,—ось вони й вговорили Ольгу

жинуті стару віру й стати християнкою. На початку Ольга була християнкою лише з переконання; охреститися відкрито вона довго не зважувалась, бо, як жінка князя, а потім (Ігор помер в 945 р.) як регентша за малого Святослава, вона мусіла додержуватися віри того народу, на чолі якого стояла; державний політичний розум не дозволяв їй охреститися прилюдно.

Але коли Святослав підріс, і коли правити Україною стали й інші люде, Ольга могла вже й охреститися. І знаємо, що вона й справді так зробила. Але коли вона охрестилася і де саме,—цього точно не знаємо.

Правда, наш Літописець про все це розповідає докладно. Року 955-го поїхала Ольга до Царгороду, до царя Костянтина; той дивувався її красі та розуму і захотів оженитися з нею. Але Ольга забажала перше охреститися, і щоби хрещеним батьком її був сам Костянтин. І патріярх її охрестив. Коли ж цар настоював, щоб таки одружитися з Ольгою, та насмішкувато відповіла йому: „Чи ж закон християнський дозволяє батькові одружитися з дочкою?“ Обманиний Костянтин тільки й відповів на це: „Переклюкала мя еси, Ольга“... 48) Отже, як бачимо, Ольга охрестилася в Царгороді, року 955. Про те саме, що Ольга охрестилася в Царгороді, оповідають і де-які інші літописці, як грецькі, так і західні, хоч і подають інші роки хрещення.

Але трудно погодитися з цим простим опо-

48) Лаврентіївський літопис під р 955 ст. 59—60.

віданням нашого літописця; до того ж оповідання це занадто вже пахне місцевим патріотизмом. Костянтин Порфирорідний, що приймав в себе княгиню Ольгу, написав книжку: „Прозвичаї або церемонії Византійського двору“; в цій книжці він докладно розповідає, як р. 957-го прийнято при дворі княгиню Ольгу, — й ані одним словом нічого не згадує, як вона охрестилася. А коли б Ольга справді охрестилася в Царгороді, чи вже ж би цар ані слова не згадав про це? Мало того, Костянтин описує прибуття княгині Ольги як вже охрещеної, — з нею прибув навіть її священник Григорій. 49) Все це каже про те, що Ольга не могла охреститися в Царгороді.

Але десь же вона охрестилася. Скоріше треба припустити, що княгиня Ольга охрестилася таки в себе в Києві, бо ж тут, як ми знаємо, було вже досить ґрунту для цього. Іхати за хрещенням аж до далекого Царгороду було зайвим, коли це легко можна було зробити й дома, у своїх власних священників. А до Царгороду Ольга їздила вже християнкою, їздила в якихсь інших державних справах, а може й погостити у грецького царя, який шукав зближення з неспокійною й сильною Україною. І саме хрещення Ольги певніше відбулося десь року 954-го, як про те оповідає нам чернець Яків.

Цей же чернець пише, що Ольга, вернувшись з Царгороду до дому „требищя сокруши“. Звичайно, це перебільшення, — вона не посміла б

---

49) Є. Голубинський, ст. 101.

зробити цього—пснищити ідолів—прилюдно, бо це для народу її було б великим блюзнірством. Але все ж таки Ольга вже проявляла себе відкрито, як християнка; де-які відомости говорять, що вона будувала навіть якісь церкви,—і цьому начевне можна вірити.

Західні літописці отовідають нам, що року 959-го княгиня Ольга посилала на Захід до короля німецького Оттона I якийсь посольство. Ці літописці розказують, ніби Олена (так звалася Ольга по хрещенні) просила собі єпископа та священників. Оттон охоче післав р. 961-го на Україну єпископа Адальберта; але виявилось, що посольство Ольжине приходило „лживо“, як скаржиться західний літописець, бо р. 962-го „вернувся назад єп. Адальберт, бо не мав успіху в тім, за чим його післано, бо бачив працю свою зайвою; як вертався він, де-яких товаришів його вбито, а сам він насилу втік“. 50)

Чого приходило до царя Оттона це Ольжине посольство,—не відомо нам; наш Літописець про це ані пари з уст. Літопис Гильдесгеймський (кінця X-го віку) розповідає про це так: „Прийшли до короля Оттона послы Руського народу й просили його, щоби він післав до них одного з своїх єпископів, котрий показав би їм дорогу правдиву, і говорили, що хочуть покинути своє язичество й прийняти християнську віру. Король послухався, і послав до них єпископа (fide catholicum) Адальберта, але вони, як показав кінець справи, у всьому на-

---

50) С. Голубинський, ст. 103.

брехали“. 51) Отже, як бачимо, західні літописи виразно говорять, що Ольга посилала до Оттона просити собі єпископа. На цій основі католицькі письменники часом твердять, що Ольгу охрестили католики. Але на це нема підстав. По-перше,—в той час ще обидві частині християнства,—Греція й Рим, не розходилися, а тому для того часу рано ще говорити про католицизм; по-друге,—Ольга тоді була вже безумовно охрещеною. Треба думати, що Ольга справді посилала до Оттона посольство в невідомій нам справі, а Оттон, відомий, як завзятий насадитель християнства серед Слов'ян, хотів скористати з випадка, і проти бажання Ольги настирливо послав таки на Вкраїну свого непрошеного єпископа; але єпископ цей, як розказують літописи, змушений був втікати з України, нічого не зробивши, бо противохристиянський настрій там був ще занадто великий. Взагалі Захід постійно користав із всякого випадка, аби й непрошено нести на Вкраїну свою віру.

Ольга померла р. 969-го в глибокій старості (десь маючи 70—75 років); поховали її як християнку; уміраючи, „заповѣдала Ольга не творити трызны над собою, бѣ бо имущи превзутерь, сей похорони блаженую Ольгу“. 52) Пізніше княгиню Ольгу канонизовано, але коли саме—не відомо; здається, що в джонгольську добу вона не була ще святою.

---

51) Там само, ст. 103.

52) Давренгіївський Літопис, р. 969, ст. 66.

Певне, ще дуже сильною була стара українська віра, коли син християнських батьків—Ігоря та Ольги, князь Святослав все таки не пристав до християнства. Літописець наш розповідає, що княгиня Ольга не раз вговорювала сина свого охреститися, але той і слухати цього не хотів. Часто говорила Ольга синові: „Я, сину мій, познала Бога й радію; коли ти познаєш Його, радітимеш“. Але Святослав не слухався матері й відповідав: „Як же я один зможу перемінити віру? Та ж з того буде сміятися дружина“... А мати настоювала: „Коли ти охрестишся, теж саме зроблять і всі“... 53)

Але нічого не допомгло: Святослав дуже любив стару свою віру і не мав найменшої охсти міняти її на нову. Проте й за його правління християнство потроху таки ширилося; у всякому разі, ніякого гоніння християн Святослав ніколи не піднімав. Літописець свідчить нам, що за Святослава „аще хто хотяше креститися, не браняху, но ругахуся тому“. 54) Це значить, що за Святослава все-таки перевагу при князі давали не християнам. Лицарю по вдачі, Святославу не сиділося в Києві, постійно бував він в походах, де склав вкінці й голову свою,—а чи ж при такому житті мав би він охоту до нової віри, що забороняла як раз ці криваві походи його? В Києві сиділа собі мати Ольга, і тут певне християнство таки ширилося. Але сам князь рішуче й з переконання свого стояв на стороні старої віри; те саме, певне, робило й його

---

53) Лаврентіївський Літопис під 955 р., ст. 61—62.

54) Там само, ст. 61.

найближче оточення, хоч хреститися нікому не заборонялося,—⁵⁵⁾ з охрещеного лише часом глузували.

Року 972-го загинув князь Святослав від руки печенігів; на київський престол сів син його Ярополк; але не надовго,—р. 980-го його убив брат Володимир і відняв великокняжий престол. Який був стан християнства за Ярополка—нічого певного не знаємо; треба тільки догадуватись, що кн. Ольга виховала сина таким, що він не заважав розвитку й поширенню християнства; у всякому разі стан християнства за Ярополка погіршати не міг.

Ось так розвивалося християнство на початках своїх аж до князя Володимира. Роспочавшись на землях українських може десь ще в вік апостольський, християнство непереривно було тут аж до часу Володимира. З часу повстання державної організації на Україні, особливо коли появилися тут нормани, християнство шириться все більше та більше, а в Києві бачимо навіть церкву св. Іллі. Правда, треба думати, що християнство ширилося переважно серед вищих українських верств, до низів же воно, певне, ще не доходило, або доходило дуже мало,—простий нарід міцно тримався старої своєї української віри й міняти її на другу не мав бажання.

---

⁵⁵⁾ *М. Д. Приселков*, Очерки, проте думає, що Святослав ходив на Болгарію, щоб дістати звідти ієрархію для впорядкування церковних справ в Києві (ст. 15—16); але все життя Святослава само промовляє проти такої думки.

Коли була церква в Київі, то були в ній і богослуження; але якою мовою? В варяжській церкві в Царгороді служби правили або мовою грецькою, або мовою готською, яку варяги розуміли легко. Те саме, звичайно, було й в Київі. Але можна припустити, що коли св. брати Кирило та Мефодій завели іншим слов'янам богослуження живою тоді слов'янською мовою, то це богослуження, спорадично, могло достатися й до Київа, коли не під кінець IX-го віку, то вже в X віці неперемінно. А св. Кирило, як знаємо, заходив і на південь наших земель.

Принесло на Україну це початкове християнство й певну грамотність; так, в договорі з греками з 944 року наказано, щоб українські купці приходили до греків не з самими княжими печатками, а вже з писаними грамотами, в яких про них має бути прописане все потрібне; а коли так, то це значить, що на Україні в той час вміли вже писати (певне буквами грецькими).

Християнство сунуло з Заходу на Схід все більше та більше, захоплюючи потроху й Україну. Наші зносини тодішні з Заходом постійно були жвавіми,—а вони все показували нам блиск зовнішньої західньої культури, що була міцно звязана з християнством. На Україні по-малу назрівала думка завести й у себе християнство, а з ним і цю західню культуру; але для цього треба було зломити великий спротив українського народу, що міцно стояв за свою батьківську віру. Думка заведення християнства на Україні в другій половині X-го віку стає вже питанням часу,—не було лише здібної на це

людини. Але скоро й людина ця знайшлася,— це був князь Володимир, син того самого Святослава, що так любив ще стару віру батьків своїх.

22. II. 1925.

